

**Державний заклад «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»**

Соціально-гуманітарний факультет
Кафедра теорії та методики практичної психології

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
З ДИСЦИПЛІНИ
«ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ»**

**Автор
Вдовіченко Оксана Володимирівна**

Одеса 2021

УДК: 152.9

ББК: 88.22

Рекомендовано до друку за рішенням вченої ради Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (протокол № ___ від ___ червня 2021 р.).

Рецензенти:

Казанжи М. Й. доктор психологічних наук, професор кафедри загальної та диференціальної психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Бикова С. В. – кандидат психологічних наук, доцент кафедри філософії, політології, психології та права Одеської державної академії будівництва та архітектури

Методичні рекомендації з дисципліни «Порівняльна психологія» для здобувачів першого (бакалаврського) освітнього рівня зі спеціальності 053 «Психологія» / Вдовіченко О. В. Одеса. Університет Ушинського. 2021. 44 с.

Методичні вказівки складено відповідно до листа Міністерства освіти і науки України від 09.07.2018 року № 1/9-434 «Щодо рекомендацій з навчально-методичного забезпечення» і розглянуто теоретичні та методологічні аспекти порівняльної психології, містять зміст, матеріали щодо забезпечення засвоєння інформації з дисципліни «Порівняльна психологія», список рекомендованих джерел, додатки.

Призначені для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти першого року навчання, які навчаються за спеціальністю 053 «Психологія»

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Ключові поняття	6
Основний зміст навчальної дисципліни.....	17
Індивідуальні навчально-дослідні завдання (ІНДЗ).....	29
Рекомендовані джерела інформації.....	31
Додаток А.....	32

ВСТУП

Порівняльна психологія є невід'ємною і важливою частиною психологічних наук. Ця галузь психології виникла в другій половині XIX сторіччя. Її оформлення в самостійну наукову галузь було підготовлено успіхами біологічних наук і в першу чергу порівняльної морфології, порівняльної фізіології, палеонтології, ембріології, а також створенням еволюційного навчання Ч. Дарвіна. Інтерес до неї помітно зріс в останні роки, особливо у зв'язку з тим, що в цій галузі знань зараз спостерігається значне піднесення дослідницької роботи і творчої думки.

Порівняльна психологія є біосоціальною наукою. Це впливає з біосоціальної природи об'єкта її дослідження. Людина, історію психіки якої пізнає порівняльна психологія, є єдність індивіда й особистості, біологічного та соціального, тому порівняльна психологія має тісний зв'язок як з біологічними науками (зоологією, порівняльною морфологією, фізіологією ВВД та ін.), так і з соціальними (археологією, історією суспільства, соціологією, психолінгвістикою та ін).

Використовуючи дані психології тварини і психології людини, порівнюючи психічні феномени людини та тварини, порівняльна психологія встановлює закони виникнення і розвитку психічних здібностей у філогенезі.

Мета методичних рекомендацій полягає в орієнтуванні здобувачів у змісті порівняльної психології, принципах, методах, історичних й організаційних засадах, а також основних шляхах оволодіння нею.

Завдання методичних рекомендацій – допомогти здобувачам засвоїти сутність порівняльної психології, її значення для інших наук, узагальнити коло необхідних знань та навичок для успішної професійної діяльності, а також розкрити хід формування психіки людини, вивчити її історію.

У змісті лекційного курсу особлива увага приділяється проблемі виникнення і розвитку психічних процесів (сенсорних, перцептивних, мнемічних, логічних), вивченню філогенезу потреб, емоцій і здібностей людини, вирішенню проблеми походження мови, праці, свідомості, суспільства. Таким чином, **мета лекційних занять** - розкрити спадкоємний фонд, філогенетичні програми психіки людини і процес їхнього утворення.

Вивчення навчального курсу неможливо без засвоєння певного обсягу знань, який визначається тим, що **здобувач повинен знати:**

- закономірності та особливості розвитку і функціонування психіки примат;
- основні форми поведінки тварин;
- порівняльні аспекти становлення психіки тварин і людини;
- властивості психічної діяльності тварин;
- походження свідомості людини;
- інформаційно-комунікаційні технології щодо вирішення питань порівняльної психології.

На практичних заняттях викладається додатковий матеріал, який дозволяє цікавіше та ефективніше вивчити дисципліну «Порівняльна психологія»; ці заняття спрямовані на точне, системне та доступне засвоєння теоретичних знань здобувачем і дозволять дискутувати з питань, що обговорюються.

Мета практичних занять – проаналізувати теоретичні питання, а також визначити феномени, що розкриває порівняльна психологія, які знаходять застосування в педагогіці, медицині, біоніці.

Після закінчення **здобувач повинен уміти:**

- аналізувати, встановлювати, порівнювати причинно–наслідкові зв’язки щодо закономірностей та особливостей розвитку і функціонування психіки у тварин на різних стадіях її розвитку;
- формулювати та обґрунтовувати висновки, оперувати поняттями та застосовувати закономірності і теорії при поясненні явищ поведінки тварин;
- використовувати інформаційні джерела і природничо–науковий підхід, що базується на порівняльному аналізі, під час вирішення проблем та пошуку нестандартних рішень у своїй фаховій діяльності.

Дисципліна «Порівняльна психологія» передбачає завдання для **самостійної роботи, мета** якої – ознайомити здобувачів з вітчизняними вченими зоопсихології та порівняльної психології, а також визначити відмінність між цими дисциплінами, провести порівняльний аналіз психологічних особливостей процесу розмноження й еволюції у людини та тварини, знайти відмінне і спільне, а також виявити основні умови та причини появи свідомості, визначити «існування» свідомості у тварин, а також пояснити вживання поняття «первинне мислення» тощо.

На допомогу тим здобувачам, які зацікавлені поглибити знання з даної дисципліни, у програмі наводиться докладний список інформаційних джерел, як для обов’язкового вивчення, так і додаткова література.

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ

Агоністична поведінка (від грец. agonistikos – здатний до боротьби, войовничий) – складний комплекс поведінкових реакцій тварин, що спостерігаються під час конфліктів між особинами одного виду і виражаються у взаємних погрозах, нападах на суперника, втечі від нього, переслідуванні, демонстрації підпорядкування тощо.

Адаптор – рухова реакція, яка виконує комунікативні та некомунікативні функції (грумінг у тварин, почісування потилиці у людини).

Алеломиметична поведінка – наслідування без навчання.

Альтруїзм – поведінка, унаслідок якої підвищується індивідуальна пристосованість особин, які не є прямими нащадками альтруїста.

Антиципація – властивість психічного відображення випереджувати (передбачати).

Антропогенез психіки (грец. anthropos – людина, походження) – період розвитку психіки в процесі виникнення і розвитку людини з людиноподібних тварин (антропоїдів). Основна категорія А.п. – мінімум людини.

Антропоморфізм (грец. anthropos – людина і morphe – вид, форма) – приписування специфічних властивостей людини тому, хто або що не є нею, – силам природи, рослинам, тваринам.

Антропосихізм – визнання психіки лише як властивості людського мозку.

Безумовний подразник – подразник, що викликає у тварини безумовно-рефлекторну реакцію, наприклад, слиновиділення побачивши їжу.

Безумовний рефлекс – (від лат. Reflexus – відображення), спадково закріплена стереотипна форма реагування на біологічно значимі впливи зовнішнього миру або зміни внутрішнього середовища організму (за І. П. Павловим).

Біогенетичний закон Геккеля-Мюллера (також відомий під назвами «закон Геккеля», «закон Мюллера-Геккеля», «закон Дарвіна-Мюллера-Геккеля», «основний біогенетичний закон»): кожна жива істота у своєму індивідуальному розвитку (онтогенез) повторює певною мірою форми, пройденого її предками або її видом (філогенез). Зіграв важливу роль в історії розвитку науки, однак надалі був спростований й у своєму *вихідному виді* не визнається сучасною біологічною наукою.

Варто сказати про самого Геккеля, зокрема про його малюнки (див. мал. 1). У свій час він пред'явив ряд зображень зародка людини, на яких у районі шиї дійсно були видні якісь утворення, схожі на зяброві щілини. Однак професійні ембріологи, глянувши на малюнки ембріолога-самоучки, обвинуватили його в шахрайстві.

Геккель «визнав» свою провину: «Невеликий відсоток моїх малюнків – подробиці; власне кажучи, це ті, які не підтверджуються повним і достатнім набором доказів; я як би заповнив і реконструював відсутні ланки

порівняльним синтезом і гіпотезами. Я відчув би себе пійманим за руку й знищеним, якби сотні кращих дослідників і біологів не попадали б під той же вирок» А в 1940-і рр. генетик Р. Гольдшмідт писав: «Художні здатності Геккеля привели до того, що він підправив природу й зобразив трохи більше, ніж бачив навч». Так що нерозумно вірити висновкам, зробленим на основі цих фальшивок. «Зяброві щілини» у зародка людини це всього лише складки тканин біля ротового отвору, що формується.

Мал. 1. Зародки за Геккелем.

Геккель також «помітив» різницю подібність зародків різних тварин і представив «малюнки», що підтверджують це. В 1997 р. англійський учений Майкл Річардсон засумнівався в малюнках Геккеля й зібрав групу ембріологів з різних країн з метою повторити експерименти Геккеля. От що повідомила про результати їхньої роботи Елізабет Пеннізі в журналі «Science»: «Геккель не тільки додавав одні риси і пропускав інші... він ще й підтасовував пропорції, щоб перебільшити подібність між видами, хоча насправді один ембріон міг бути в десять разів більше іншого. Геккель затушовував розходження ще й тим, що в більшості випадків «забував» назвати вид, начебто дані про одного представника вірні для всієї групи тварин. У дійсності ж навіть в ембріонів схожих видів – наприклад, різних видів риб – помітно розрізняються й зовнішність, і хід розвитку».

Біологічні форми поведінки – за визначенням Л.В.Крушинського, - це складна багатоактна поведінка, що відповідає фазам життя тварини, побудована з окремих унітарних реакцій, пов'язана із забезпеченням основних біологічних потреб. Згідно Л.В.Крушинському, у тварин можна виділити наступні найбільш загальні біологічні форми поведінки: 1) харчову, 2) оборонну, 3) статеву, 4) батьківську, 5) поведінка потомства по відношенню к батькам.

Біопсихізм – визнання психіки як властивості лише живої матерії.

Біпедальність – (буквально) двуногість.

Ватажок–домінант – тварина найвищого рангу, яка забезпечує стабільність групової організації.

Ватажок–керівник – тварина найвищого рангу, яка забезпечує існування групи та захист її від ворогів у різних обставинах.

Ватажок–лідер – тварина, яка бере на себе роль керівника групи в незвичайних або небезпечних ситуаціях.

Взаємний альтруїзм – поняття, використовуване соціобіологами для пояснення такої поведінки тварин, у результаті якої виграють інші, а вони самі нічого не одержують або навіть гублять. Соціобіологи вважають, що така поведінка тварин підвищить її шанси на виживання. Хоча такого роду пояснення, у принципі, припустимо, його важко застосувати до всього різноманіття випадків, особливо, коли справа стосується взаємодії представників різних видів.

Відображення – загальна властивість матерії, яка полягає в здатності матеріальних об'єктів реагувати на дію та впливи.

Генотип – сукупність спадкових структур організму.

Гомініди – всі види «родовідного дерева».

Генно–культурна коеволюція – тривалий шлях формування людської цивілізації (антропосоціогенез).

Гомеостаз – здатність живого організму підтримувати свою стабільність в умовах безперервної зміни фізико-хімічних, енергетичних, інформаційних умов його життя.

Грумінг – реакція чищення шерсті у тварин, яка виконує роль заспокійливого фактора (у птахів – алопринінг).

Групова поведінка тварин – узгодження спільних дій тварин, які виконуються у зграях.

Детермінізм – закономірна та необхідна залежність психічних явищ від чинників, які їх породжують.

Дем – мікропопуляція тварин, індивідуалізоване угруповання, де тварини персонально знають одна одну.

Динамічний стереотип – порівняно стійка система тимчасових умовно-рефлекторних зв'язків у корі головного мозку.

Динамічність – властивість нервової системи, яка виражається в швидкості та легкості утворення умовних рефлексів.

Дослідницька поведінка тварин – компонент психічної діяльності тварин, яка забезпечує біологічно адекватну орієнтацію їхньої поведінки у новій ситуації.

Дресура – спільна назва для всіх навчених, набутих в індивідуальному досвіді реакцій.

Еволюційна психологія розглядає психіку як набір механізмів, що обробляють інформацію і виникли в процесі природного відбору для розв'язання завдань адаптації, що стоять перед нашими предками – мисливцями і збирачами.

Екстраполяційний рефлекс – визначення (екстраполяція) твариною напрямку переміщення об'єкта після того, як вона перестає його сприймати своїми органами рецесії; один з параметрів елементарної розумової діяльності.

Елементарна сенсорна психіка – за визначенням О. М. Леонтєва – стадія розвитку психіки, на якій діяльність тварин відповідає тій або іншій

окремій властивості, що впливає (або сукупності окремих властивостей) у силу істотного зв'язку даної властивості з тими впливами, від яких залежить здійснення основних біологічних функцій тварин. Відповідно відображення дійсності, пов'язано з такою будовою діяльності, має форму чутливості до окремих властивостей, що впливають (або сукупності властивостей), форму елементарного відчуття.

Ембріональний (пренатальний) період – період життя з моменту поділу заплідненої клітини до народження.

Етологія – наука, яка вивчає закономірності поведінки організмів у різних її проявах (наука, що вивчає поведінку тварин, застосовуючи об'єктивні методи реєстрації; «біологія поведінки»).

Еусоціальний (суспільний) вид – вид тварин, що живуть більшими групами споріднених особин (наприклад, бджоли, мурахи), які розділяють загальну відповідальність за потомство і які підрозділяються на різні типи для виконання різних завдань по забезпеченню процвітання всієї колонії.

Закон економії – (канон Ллойда Моргана) – твердження про те, що не варто описувати поведінку тварин за допомогою психічних процесів більш високого рівня, достатньо це зробити за допомогою психічних процесів нижчого рівня.

Заміщення – форма поведінки тварини, що характеризується несподіваним припиненням виконання поведінкового ритуалу й переходом до іншого, ніяк не пов'язаному з вихідним, поведінки.

Збудження – нервовий процес, який лежить в основі умовно-рефлекторної діяльності живого організму.

Збудливість – вища форма еволюції подразливості.

Звикання – відносно стійке ослаблення реакції внаслідок багаторазового пред'явлення подразника, без якого б не було підкріплення. Найбільш простий вид навчання. На противагу звичайному навчанню, що складається в появі нових реакцій і включенні їх у поведінку, звикання рятує тварину від необхідності реагувати на подразники, що не мають для неї ніякого значення.

Зоопсихологія – розділ порівняльної психології, яка вивчає розвиток психіки тварин.

Зрілонароджені тварини – тварини, які незабаром після народження (вилуплення) здатні самостійно переміщатися в середовищі.

Ієрархія – порядок підпорядкування тварин у групі.

Ієрархія паралельна – незалежний порядок домінування у самців та самиць в групі.

Імобілізаційний рефлекс – пасивна захисна реакція тварини у відповідь на дуже сильний подразник чи безвихідне становище («тваринний гіпноз» за І.П.Павловим).

Імітаційна поведінка – здатність тварини наслідувати та копіювати рухи, міміку, голос інших тварини.

Імпринтинг – специфічна форма наочності у вищих хребетних, при якій фіксуються відмінності деяких природжених поведінкових актів батьківських особин, сестер та братів, харчових об'єктів тощо. (запам'ятовування певної поведінкової реакції після одноразового пред'явлення подразника).

Інсайд – раптове «внутрішнє» осяяння при розв'язанні якоїсь проблемної ситуації (вища форма наочності, яка базується на досвіді, отриманому раніше, за інших схожих обставин).

Інстинкт – форма генетично обумовленої поведінки, сукупність рухових актів та складних форм поведінки, властивих всім тваринам даного виду, які виникають на дію релізерів (ключових подразників).

Інстинктивний рух – вроджена координація.

Інтелект – (від лат. Intellectus – розуміння, розуміння, збагнення) відносно стійка структура розумових здатностей індивіда. Термін «інтелект» використовується як у широкому, так й у вузькому змісті. У широкому змісті інтелект – це сукупність всіх пізнавальних функцій індивіда, від відчуття й сприйняття до мислення й уяви, у більше вузькому змісті інтелект – це мислення. У процесі пізнання людиною дійсності психологи відзначають три основних функції інтелекту:

- 1) здатність до навчання;
- 2) оперування символами;
- 3) здатність до активного оволодіння закономірностями навколишнього середовища.

У ряді психологічних концепцій І. ототожнюють із системою розумових операцій, зі стилем і стратегією рішення проблем, з ефективністю індивідуального підходу до ситуації, що вимагає пізнавальної активності, з когнітивним стилем й ін. У сучасній західній психології найпоширенішим є розуміння І. як біопсихічної адаптації до наявних обставин життя.

Інтелектуальна поведінка – тип поведінки, який є вершиною психічного розвитку тварин і виражається, насамперед, в умінні тварини вирішувати деякі наочно-дієві задачі.

Інфантицид – знищення частини власного потомства, обумовлене перенаселенням, генетичними чи екологічними факторами.

Ітерація – метод тренування, навчання, вироблення вправності повторенням тієї ж самої дії.

Канібалізм – поїдання особин власного виду.

Канон Ллойда Моргана – за можливості кількох пояснень психічних здібностей тварин слід вибирати найпростіше.

Кінези – елементарні рухи найпростіших. Типовим прикладом кінеза є ортокінез – поступальний рух зі змінною швидкістю. Якщо, наприклад, на певній ділянці існує температурний градієнт (перепад температур), то руху інфузорії-туфельки будуть тим більше швидкими, чим далі тварина буде перебувати від місця з оптимальною температурою. На відміну від ортокінезу при клінокінезі має місце зміна напрямку пересування. Це зміна не є

цілеспрямованою, а носить характер проб і помилок, у результаті яких тварина, зрештою, попадає в зону з найбільш сприятливими параметрами подразників. Частота й інтенсивність цих змін залежать від інтенсивності негативного подразника, що впливає на тварину (або подразників). З ослабленням сили дії цього подразника зменшується й інтенсивність клінокінеза. У цьому випадку тварина також реагує на градієнт подразника, але не збільшенням або зменшенням швидкості пересування, як при ортокінезі, а поворотами осі тіла, тобто зміною вектора рухової активності.

Кладистика – метод дослідження еволюційного розвитку видів, заснований на подібності форм і структур.

Клінотаксиси – зміна траєкторії нижчих тварин при зустрічі з перешкодою.

Ключові подразники – біологічно значущі для тварин об'єкти живої чи неживої природи.

Комплекс фіксованих дій – руховий стереотип інстинктивної реакції.

Конспецифічний – якість, що належить членам даного виду, і тільки їм.

Концепція Леонт'єва-Фабрі – концепція еволюції психіки, запропонована О. М. Леонт'євим і доповнена К. Е. Фабрі, на основі якої будується курс «Порівняльна психологія» у вузах.

Комунікація у тварин – вроджена система сигналів (звуків, поз, рухів тіла, запахів), які посилаються однією твариною та адекватно сприймаються іншою.

Лабільність – здатність до швидких змін.

Латентне навчіння – навчіння, яке не піддається спостереженню на той час, коли воно відбувається.

Локомоція (у тварин) – рух, активне пересування у просторі (повзання, ходіння, біг, політ тощо).

Маніпулювання емпіричною розмірністю фігур – природжена здатність тварин розуміти, що об'ємний предмет може вміщуватися лише в об'ємну фігуру; один з параметрів елементарної розумової діяльності.

Мова тварин – набір символів та жестів, які складають основу спілкування тварин.

Мотивація – спонукання, які визначають активність організму та визначають її спрямованість.

Навичка – автоматизований спосіб виконання дій, сформований у процесі вправи. Її також тлумачать як етап в розвитку поведінки тварин.

Наслідування у тварин – особлива форма навчіння під час спілкування, коли одна тварина наслідує приклад іншої.

Навчіння (у тварин) – набування нових реакцій чи запам'ятовування раніше невідомих тварині подразників. Шляхом Н. тварини набувають і накопичують під час онтогенезу індивідуальний досвід. Цей процес завжди завершується на інстинктивній основі і полягає в добудові, досконаленні або переробці природжених елементів поведінки (видового досвіду), в їх

пристосуванні до конкретних умов життя особи. У наслідок чого в кожному випадку формується єдиний поведінковий акт, який складається як із природжених, генетично фіксованих (інстинктивних, видових), так і індивідуально-мінливих компонентів.

Незрілонароджені тварини – тварини, що народжуються відносно безпомічними й мають потребу в інтенсивному вигодовуванні батьками до того моменту, коли вони почнуть самостійно пересуватися, на відміну від зрілонароджуваних тварин.

Нейроетологія – дослідження неврологічних основ поведінки тварин у природному середовищі.

Нейропсихізм – визнання психіки як властивості тих живих організмів, які мають нервову систему.

Неонатальний (ранній постнатальний) період – період немовляти; у зрілонароджених дитинчат фактично відсутній.

Неотенія – уявлення, відповідно до якого деякі тварини, особливо людина, народжуються ще незрілими. Що дозволяє збільшити внесок навчання в їхній розвиток.

Облігатне навчіння – комплекс специфічних навичок, необхідних представникові кожного виду, що визначають типове для даного виду поведінку.

Онтогенез психіки (О.п.) (грец. ontos – єство, genesis – походження) – індивідуальний розвиток організму від запліднення (при статевому розмноженні) або від моменту відділення від материнської особини (при безстатевому розмноженні) до кінця життя. Термін «онтогенез» уперше був уведений Е. Геккелем в 1866 році.

У багатоклітинних тварин у складі онтогенезу прийнято розрізняти фази *ембріонального* (під покривом яйцевих оболонок) і *постембріонального* (за межами яйця) розвитку, а в живородних тварин *пренатальний* (до народження) і *постнатальний* (після народження) онтогенез.

В О. п. розрізняють генетично, внутрішньо обумовлене визрівання (напр., посилення з віком ролі смислової пам'яті й послаблення механічної, виникнення, а потім зниження статевої спрямованості і т. д.) та формування психіки під впливом оточення і виховання. Синонім (для людини) – розвиток психіки.

Оперантне обумовлювання (навчання) – форма навчіння, що характеризується тим, що підкріплює ту спонтанну поведінку, що зізнається бажаною. Термін уведений американським психологом Б. Ф. Скіннером для позначення особливого шляху утворення умовних зв'язків (див. Умовний рефлекс). На відміну від класичного (павловського) шляху, названого Скіннером респондентним, при О. о. тварина спочатку робить який-небудь рух (спонтанне або ініційоване експериментатором), а потім одержує підкріплення. Це розрізнення Скіннер проводить безвідносно до біологічного змісту умовних рефлексів. При цьому упускається з виду найважливіша роль активної

орієнтовної діяльності тварини, за допомогою якої воно виділяє істотні характеристики ситуації й встановлює значимі стосунки між елементами зовнішнього середовища й власних рухів, що багато в чому визначає хід і динаміку утворення умовних рефлексів, як оперантних, так і респондентних.

Орієнтувальний рефлекс – складана реакція тварини та людини на новизну стимулу, яку І.П.Павлов назвав рефлексом «що таке?»

Панпсихізм – помилкова теорія, яка наділяє психікою всю матерію.

Партеногенез – форма полового розмноження, при якому жіночі полові клітки розвиваються без запліднення. Розрізняють природний і штучний партеногенез. Звичайно при партеногенезі народжується потомство однієї статі або тільки самки (телітокія) або тільки самці (аррентокія). Рідко зустрічається народження потомства двох підлог (амфитокія, дейтеротокія).

Перцептивна психіка – за О. М. Леонтьєвим, психіка, що характеризується здатністю відображення зовнішньої об'єктивної дійсності вже не у формі окремих елементарних відчуттів, викликуваних окремими властивостями або їхньою сукупністю, але у формі відбиття речей. Діяльність тварини визначається на цій стадії тим, що виділяється зміст діяльності, спрямоване не на предмет впливу, а на ті умови, у яких цей предмет об'єктивно даний у середовищі.

Підкріплення – те, що підвищує вірогідність реакції.

Поведінка – одна з найважливіших способів активного пристосування тварин до різноманіття умов навколишнього середовища, що забезпечує виживання й успішне відтворення як окремої особини, так і виду в цілому.

Подразливість – здатність живих організмів реагувати на зовнішні впливи певним комплексом функціональних і структурних змін. Проявляється по-різному залежно від рівня еволюційного розвитку, охоплюючи широке коло явищ – від дифузних реакцій протоплазми в найпростіших до складних, високоспеціалізованих реакцій людини.

Розрізняють абсолютну (здатність до сприйняття подразників мінімальної величини) і диференційну (здатність до сприйняття змін подразника або розрізнення близьких подразників) подразливість.

Подразник – будь-який матеріальний агент, зовнішній або внутрішній, що виступає як умова наступних змін стану організму.

Популяція – угруповання особин одного виду або окремі особини, які заселяють певну територію, мають спільний морфобіологічний тип і стійкі функціональні взаємозв'язки.

Популяційний гомеостаз – підтримання динамічної рівноваги чисельності популяції у певному середовищі.

Порівняльна психологія – галузь психології, що охоплює проблеми, пов'язані з антропогенезом, становленням людської свідомості й вивченням загального й різного в психічній діяльності людини й тварини (проблема соціальної й біологічної поведінки людини).

Постнатальний період (постембріональний) – розвиток тварини після народження. Постнатальний період містить у собі такі періоди як: неонатальний, соціалізація, ювенільний, статевого дозрівання, морфологічної зрілості й старість.

Потреба – стан нестачі в організмі індивіда чогось необхідного для існування.

Предадультний період – період полового дозрівання.

Пренатальний період – те ж, що ембріональний період. Див. Ембріональний (пренатальний) період.

Пренатальний розвиток психіки – дородовий розвиток психіки, що визначається (в тому числі і в людини) як спадковістю визрівальних завдатків, так і впливом внутрішньоутробного середовища.

Примати – термін введений Карлом Ліннеєм 1758 р. у його книзі, в якій класифікуються всі живі організми. Латинською «primate» означає «перший ранг». Приматів, які зараз живуть, поділяють на два підвиди – нижчі примати й антропоїди. До нижчих приматів відносять лемурів, лорі й галаго. Нижчі примати з'явилися першими, і більшість з них мешкає зараз на острові Мадагаскар, що відокремився від Африки мільйони років тому. До антропоїдів відносять малих і великих мавп, людей. Порівняно з нижчими приматами, антропоїди мають більш плоске обличчя, їхні очі розташовані спереду, а мозок більший і складніший.

Психіка – притаманне високоорганізованим хребетним тваринам, що мають кору головного мозку, здатність мозку відображати об'єктивну дійсність у формі відчуттів, уявлень, думок та інших суб'єктивних образів й об'єктивного світу; основна категорія і предмет психології. *Основні функції психіки – відображення та регуляція поведінки і діяльності. Психіка найбільш високо розвинута в людини як єдність тільки її притаманних свідомості, особистості й діяльності.*

Реканітуляція – скорочений у часі повтор в онтогенезі ознак філогенетичних (історичних) форм.

Релізер – ключовий подразник, який запускає, настроює або спрямовує інстинктивну реакцію (див. *Ключові подразники*).

Розвиток психіки – закономірна зміна психічних процесів у часі, що виражається у кількісних, якісних і структурних перетвореннях. Р.п. реалізується у формі філогенезу (становлення структур психіки в ході біологічної еволюції виду) і у формі онтогенезу (формування психічних структур протягом життя окремого організму).

При негативному Р. П. відбувається її деградація і розпад.

Розрізняють такі періоди Р.п.: філогенез психіки, антропогенез психіки, суспільно-історичний розвиток психіки, онтогенез психіки.

Соціобіологія – наука про біологічні основи суспільної поведінки тварин.

Супероптимальна реакція – максимально можливий інстинктивний поведінковий акт на дію релізера, в якому значно збільшені його подразнюючі властивості.

Свідомість – вища, властива тільки людині, інтегрована форма психіки, яка складається під впливом суспільно-історичних умов у трудовій діяльності людини та її спілкування за допомогою мови з іншими людьми.

Сенсибілізацією називається підвищення чутливості організму до впливу якого-небудь агента, що сприяє модифікації поведінки.

Структура поведінкового акту – ланцюг поведінкових дій тварини. При вивченні формування поведінки етологи опираються на подання про С. п. а., запропоноване ще на початку 20-х рр. американським дослідником Уоллесом Крегом. У тварини в певний період розвивається стан тієї або іншої специфічної мотивації (харчовий, половою й ін.). Під її впливом формується так названа «пошукова поведінка», у результаті якої тварина відшукує «ключовий подразник», реакція на який у вигляді «завершального акту» закінчує даний етап ланцюга поведінкових дій.

Суспільно-історичний розвиток психіки – розвиток психіки після її антропогенезу. У ньому найбільш чітко виявляються взаємодія процесуального і змістовного з перевагою змістовного, роль спілкування і накопичення історичного досвіду людства, відображення в індивідуальній свідомості, що розвивається, сучасної їй суспільної свідомості.

Таксис – (від греч. Taxis – лад, порядок, розташування один по одному) природжені способи просторової орієнтації в бік сприятливих або несприятливих умов середовища. Джерелами роздратування можуть бути світло, температура, волога, хімічні речовини й ін. Див. також – *Кінез*.

Тропізм – зміна напрямку руху рослин під впливом біологічно значущих подразників.

Умовний рефлекс – (тимчасовий зв'язок) рефлекс, вироблюваний за певних умов протягом життя тварини або людини; поняття, запроваджено І.П.Павловим – для позначення динамічного зв'язку між умовним подразником і реакцією індивіда, спочатку заснованої на безумовному подразнику.

Факультативне навчіння – комплекс навичок, що виникає у тварини в процесі накопичення індивідуального життєвого досвіду.

Фенотип – сукупність властивостей організму, які створюються в процесі його розвитку.

Феромон – хімічна речовина, яка поширюється в повітрі, що несе інформацію про фізичний стан тварини, будучи сприйнята іншою особиною того ж виду, викликає в нього гормональну реакцію.

Феромони – хімічні сигнали, що виділяються тваринами, щоб привернути самку або самця і повідомити їх про готовність до розмноження.

Фіксований паттерн дії – вроджена форма поведінки, що завжди реалізується в повному обсязі у відповідь на відповідний стимул й яка генетично задана і є в наявності у всіх осіб даного виду.

Філіальний імпринтинг – різновид імпринтингу (див. *Імпринтинг*), який характеризується «реакцією слідування», коли молода тварина слідує всюди за об'єктом уподобання.

Філогенія – еволюційний розвиток виду.

Філогенез психіки (грец. *fhyle* – плем'я, рід) – розвиток психіки у вторинноротих (хребетних) тварин, які мають кору головного мозку, що ускладнюється, - від риб до людини.

Форма мислення перша – встановлення зв'язків між стимулами, які безпосередньо сприймаються твариною в процесі її життєдіяльності (аналіз і синтез у наочній ситуації).

Форма мислення друга – встановлення зв'язків між безпосередньо сприйнятими подразниками та уявленнями.

Форма мислення третя – встановлення зв'язків між уявленнями та комбінація їх в образи; основа абстрактного мислення.

Фотокінез – здатність світового подразника збільшувати або зменшувати загальний рівень рухової активності тварини за одиницю часу.

Фототаксиси – зміна траєкторії нижчих тварин у разі зміни освітлення.

Хемотаксисис – зміна траєкторії нижчих тварин у відповідь на подразник.

Хомінг (інстинкт будинку) – особливість деяких тварин повертатися додому здалеку.

Черемі – прості рухові реакції, покладені в основу жестової мови глухонімих.

Чутливість – здібність живого організму сприймати адекватні і неадекватні подразнення, відповідаючи на них яким-небудь чином: рухом, усвідомленим відчуттям, вегетативною реакцією і т.п.; у вузькому значенні – здатність органів чуття – аналізаторів реагувати на появу подразника або його зміну.

Ювенільний період – період онтогенезу, який передував моменту покидання дитинчатами лігвища. Характеризується вираженою орієнтовною реакцією й інтенсивною ігровою діяльністю, внаслідок цього його часто називають ігровим. У цей же період онтогенезу відбувається формування оборонних реакцій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

МОДУЛЬ 1. ПОРІВНЯЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ В СИСТЕМІ НАУК

Змістовний модуль 1. *Еволюція психіки тварин*

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ

ПРЕДМЕТ ТА ЗАВДАННЯ ЗООПСИХОЛОГІЇ, ПОРІВНЯЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ ТА ЕТОЛОГІЇ

Предмет та завдання зоопсихології, порівняльної психології та етології. Виникнення та історія розвитку наукової зоопсихології та порівняльної психології. Зоопсихологія в системі інших наук. Галузі застосування зоопсихологічних знань. Короткий історичний нарис становлення зоопсихології, як науки. Методи зоопсихологічних досліджень (метод лабіринту, метод обхідного шляху, диференційоване дресирування, метод проблемної клітки та ін.). Предмет, завдання, структура й принципи порівняльної психології. Періодизація історії порівняльної психології, запропонована В.О.Вагнером. Методи порівняльної психології. Взаємозв'язок порівняльної психології з іншими галузями наукових знань. В.О.Вагнер – засновник порівняльної психології. Порівняльна психологія колись і тепер. Біопсихологія (біологічні підстави порівняльної психології). Моністична теорія «зверху» й «знизу». Об'єктивні методи дослідження біопсихології. Філогенетичний метод вивчення біопсихології.

Література:

1. Вагнер В. А. Сравнительная психология. М.: Из-во «Ин-т практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЕК», 1998. 192 с.
2. Москалець В. П. Зоопсихологія та порівняльна психологія: підручник. 2-ге, перероб., допов. Київ : Ліра-К, 2020. 223 с.
3. Панчук Н. П. Порівняльна психологія: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2019. 206 с.
4. Хейс Н. Принципы сравнительной психологии / пер. с англ. В. В. Гавоирова, Е. А. Кузина. М.: «Когнито-Центр», 2006. 304 с.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ

Значення зоопсихології та порівняльної психології для сучасної науки й практики

Зоопсихологія і психотерапія на сучасному етапі. Перспективи розвитку зоопсихології та порівняльної психології.

Література:

1. Вагнер В. А. Сравнительная психология. М.: Из-во «Ин-т практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЕК», 1998. 192 с.
2. Москалець В. П. Зоопсихологія та порівняльна психологія: підручник. 2-ге, перероб., допов. Київ : Ліра-К, 2020. 223 с.

3. Филиппова Г. Г. Зоопсихология и сравнительная психология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 544 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ЗООПСИХОЛОГІЇ ТА ПОРІВНЯЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Завдання здобувачам:

1. Виникнення й історія розвитку наукової зоопсихології та порівняльної психології.
2. Праці Р. Реомюра, Г. Бюффона, Ж. Б. Ламарка, Ф. Кюв'є.
3. Роботи етологів сучасності лауреатів Нобелівської премії – К. Лоренца, Н. Тінбергена та К. фон Фріша.
4. Зоопсихологія та порівняльна психологія у Росії та Україні.

Література:

1. Вагнер В. А. Сравнительная психология. М.: Из-во «Ин-т практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЕК», 1998. 192 с.
2. Москалець В. П. Зоопсихологія та порівняльна психологія: підручник. 2-ге, перероб., допов. Київ : Ліра-К, 2020. 223 с.
3. Яцина О. Ф. Зоопсихологія: Навчально-методичний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. 144 с.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ СУТНІСТЬ І ГЕНЕЗИС ПСИХІКИ

Відображення, психіка й мозок. Взаємодія вищих рівнів деяких продуктів матерії й їхніх ієрархій. Періоди розвитку психіки: філогенез психіки, антропогенез психіки, суспільно-історичний розвиток психіки, онтогенез психіки. Концепції стадіального розвитку психіки О. М. Леонт'єва. Концепції стадіального розвитку психіки К. Е. Фабрі.

Література:

1. Поведінка і психіка тварин: Навч. посіб. / ред. Г. М. Чайченко. К.: Київський університет, 2000. 200 с.
2. Губко О. Т. Основи зоопсихології. Навчальний посібник / ред. С. І. Болтівця. К.: Світогляд, 2006. 190 с.
3. Хрестоматія по зоопсихології и сравнительной психологии: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Психология» / ред. Н. Н. Мешкова. 4-е изд. М.: УМК «Психология», 2005. 376 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ ІНСТІНКТИВНА ПОВЕДІНКА ЯК ОСНОВА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ТВАРИН

Завдання здобувачам:

1. Поняття інстинкту.
2. Порівняльна характеристика інстинктивної та набутої поведінки.

3. Структура інстинктивної поведінки: пошукова та завершальна фази, їх особливості.
4. Методи дослідження поведінкових реакцій.
5. Внутрішні і зовнішні чинники.
6. Психічне відображення при інстинктивних діях у тварин.
7. Інстинктивна поведінка і спілкування.

Література:

1. Гічан І. С. Порівняльна психологія. Зоопсихологія: Конспект лекцій / Національний авіаційний ун-т. Кафедра психології та педагогіки професійної освіти. К.: НАУ, 2003. 73 с.
2. Хрестоматія по зоопсихології и сравнительной психологии: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Психология» / ред. Н. Н. Мешкова. 4-е изд. М.: УМК «Психология», 2005. 376 с.

Самостійна робота. Імпринтинг.

Мета: ознайомити здобувачів з основними періодами, видами та функціями імпринтингу.

Завдання здобувачам:

1. Відкриття імпринтингу.
2. Чуттєві періоди для імпринтингу.
3. Види та функції імпринтингу.

Література:

1. Москалець В. П. Зоопсихологія та порівняльна психологія: підручник. 2-ге, перероб., допов. Київ : Ліра-К, 2020. 223 с.
2. Панчук Н. П. Порівняльна психологія: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2019. 206 с.
3. Поведінка і психіка тварин: Навч. посіб. / ред. Г. М. Чайченко. К.: Київський університет, 2000. 200 с.

**ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ
ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПСИХІКИ ТВАРИН І ЛЮДИНИ. ЕВОЛЮЦІЯ ПСИХІКИ**

Нижчий рівень розвитку елементарної психіки. Розвиток психіки – результат виникнення і розвитку нервової системи. Ускладнення форм таксисів. Зачатки вищих форм поведінки. Пластичність. Домінування вроджених стереотипів. Сенсорні здібності тварин з вузловим типом нервової системи. Комахи: процес цефалізації; будову головного мозку – прото-, дейто- і трітоцеребрум.

Сенсорні здібності: еволюція зорової системи. Прості і складні типи очей. Кольоровий зір. Формування аналізаторів: слуховий, тактильний, хімічний у безхребетних тварин.

Вищий рівень розвитку перцептивної психіки хребетних. Локомоція у хребетних. Сенсорні здібності: розвиток аналізаторів (зоровий, нюховий і ін.),

широкий спектр чутливості, різноманітні таксиси. Зорові узагальнення і уявлення. Спілкування. Ригідність і пластичність форм поведінки.

Прогрес індивідуально-мінливого поведінки. Психіка – вирішальний фактор еволюції. Переважання ролі навчання, інтелектуальних дій, вдосконалення форм інстинктивної поведінки.

Література:

1. Москалець В. П. Зоопсихологія та порівняльна психологія: підручник. 2-ге, перероб., допов. Київ : Ліра-К, 2020. 223 с.
2. Панчук Н. П. Порівняльна психологія: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2019. 206 с.
3. Поведінка і психіка тварин: Навч. посіб. / ред. Г. М. Чайченко. К.: Київський університет, 2000. 200 с.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПСИХІКИ ЛЮДИНИ І ВИЩИХ АНТРОПОЇДІВ

Предметна діяльність мавп. Родове дерево і рівні психічного розвитку тварин (за К. Е. Фабрі). Порівняльні аспекти становлення психіки тварин і людини. Суспільні відносини, культура і біологічні закономірності.

Література:

1. Губко О. Т. Основи зоопсихології. Навчальний посібник / ред. С. І. Болтівця. К.: Світогляд, 2006. 190 с.
2. Крюкова М. А. Порівняльна психологія (зоопсихологія) (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології). Одеса: Фенікс, 2021. 31 с.
3. Филиппова Г. Г. Зоопсихология и сравнительная психология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 544 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ КЛАСИФІКАЦІЯ ІНСТІНКТІВ ЗА В. О. ВАГНЕРОМ

Завдання здобувачам:

1. Інстинкт та рефлекс.
2. Класифікація інстинктів за В. О. Вагнером: прості інстинкти, двійні, складні.

Література:

1. Вагнер В. А. Сравнительная психология. М.: Из-во «Ин-т практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЕК», 1998. 192 с.
2. Москалець В. П. Зоопсихологія та порівняльна психологія: підручник. 2-ге, перероб., допов. Київ : Ліра-К, 2020. 223 с.
3. Яцина О. Ф. Зоопсихологія: Навчально-методичний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. 144 с.

Змістовний модуль 2. Основні форми поведінки тварин

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ РОЗВИТОК ПСИХІЧНИХ ФОРМ ВІДОБРАЖЕННЯ ТА ПОВЕДІНКИ ТВАРИН

Завдання здобувачам:

1. На прикладі психологічних дослідів продемонструйте, чим відрізняються нижчий та вищий рівні стадії сенсорної та перцептивної психіки.
2. Наведіть приклади родової та індивідуально-мінливої форм поведінки на стадіях сенсорної та перцептивної психіки.
3. Наведіть приклади ритуальної поведінки тварин.
4. Дискусія: Чи еволюція тваринного світу у наш час може призвести до появи нового виду живих істот?
5. Наведіть приклади біотипічних та абіотипічних подразників.

Література:

1. Поведінка і психіка тварин: Навч. посіб. / ред. Г. М. Чайченко. К.: Київський університет, 2000. 200 с.
2. Филиппова Г. Г. Зоопсихология и сравнительная психология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 544 с.
3. Хрестоматія по зоопсихології і порівняльній психології: Учеб. посібник для студ. вузів, обуч. по спец. «Психологія» / ред. Н. Н. Мешкова. 4-е изд. М.: УМК «Психологія», 2005. 376 с.

ЛЕКЦІЙНЕ ЗАНЯТТЯ ФОРМИ ПОВЕДІНКИ У ФІЛОГЕНЕЗІ

Навчання. Загальна характеристика основних видів навчання. Методи дослідження навчання. Основні принципи інструментальної поведінки. Оперантна поведінка або навчання, реактивна поведінка. Навчання: асоціативне, перцептивне, латентне, імітаційне, облігатне та факультативне. Інсайт. Імпринтинг. Репродуктивна поведінка та шлюбні церемонії. Батьківська поведінка. Домінування та ієрархія. Типи високорангових особин: ватажок–домінант, ватажок–лідер, ватажок–сторож та ватажок–керівник. Поведінка: територіальна, ігрова, дослідницька, агресивна. Угрупування тварин. Типи скупчень (агрегації) тварин. Популяції тварин.

Література:

1. Губко О. Т. Основи зоопсихології. Навчальний посібник / ред. С. І. Болтівця. К.: Світогляд, 2006. 190 с.
2. Крюкова М. А. Порівняльна психологія (зоопсихологія) (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології). Одеса: Фенікс, 2021. 31 с.
3. Поведінка і психіка тварин: Навч. посіб. / ред. Г. М. Чайченко. К.: Київський університет, 2000. 200 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПСИХІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТВАРИН ТА ЛЮДИНИ

Завдання здобувачам:

1. Найпростіші види регуляції в поведінки тварин: таксиси й тропізми.
2. Загальна характеристика процесу науціння.
3. Дресирування. Імпринтинг. Науціння. Інсайт-науціння.

Література:

1. Поведінка і психіка тварин: Навч. посіб. / ред. Г. М. Чайченко. К.: Київський університет, 2000. 200 с.
2. Филиппова Г. Г. Зоопсихология и сравнительная психология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 544 с.
3. Хрестоматия по зоопсихологии и сравнительной психологии: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Психология» / ред. Н. Н. Мешкова. 4-е изд. М.: УМК «Психология», 2005. 376 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ НАУЧІННЯ ЯК ІНДИВІДУАЛЬНО-ПРИСТОСУВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТВАРИН

Завдання здобувачам:

1. Науціння як форма адаптації.
2. Види, властивості й значення облігатного й факультативного форм науціння.
3. Формування навички; дресирування; наслідування. Інстинктивна поведінка, науціння й спілкування.
4. Перегляд навчального фільму «Розум тварин» (в 3-х частинах): охарактеризуйте побачені форми науціння й класифікуйте їх; запишіть приклади облігатного й факультативного науціння.

Література:

1. Поведінка і психіка тварин: Навч. посіб. / ред. Г. М. Чайченко. К.: Київський університет, 2000. 200 с.
2. Филиппова Г. Г. Зоопсихология и сравнительная психология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 544 с.
3. Хрестоматия по зоопсихологии и сравнительной психологии: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Психология» / ред. Н. Н. Мешкова. 4-е изд. М.: УМК «Психология», 2005. 376 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ ДОМІНУВАННЯ Й ІЄРАРХІЯ. ГРУПОВА ПОВЕДІНКА

Завдання здобувачам:

1. Варіанти груп і співтовариств тварин, особливості ієрархії в різних співтовариствах тварин.
2. Визначення домінування. Ознаки домінантних тварин. Варіанти домінування і їхні приклади.

3. Роль ритуалізації в ієрархічних відносинах.
4. Типи інформаційних взаємодій у групах тварин: а) звукові й вібраційні комунікації і їхні приклади; б) зорові комунікації і їхні приклади; в) хімічні комунікації і їхні приклади.
5. Ієрархія в людських групах.
6. Особливості інформаційних взаємодій у групах людей.

Література:

1. Москалець В. П. Зоопсихологія та порівняльна психологія: підручник. 2-ге, перероб., допов. Київ : Ліра-К, 2020. 223 с.
2. Панчук Н. П. Порівняльна психологія: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2019. 206 с.
3. Сердюк Л. З. Порівняльна психологія. К.: Университет «Україна», 2014. 176 с.

Змістовний модуль 3. Соціобіологія

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ ЕВОЛЮЦІЯ ПОТРЕБ

Завдання здобувачам:

1. Харчова, видільна потреба.
2. Потреба пошуку води й самозбереження.
3. Оборонна потреба (за Н. А. Тих – потреба в агресії).
4. Потреба в розмноженні.

Література:

1. Губко О. Т. Основи зоопсихології. Навчальний посібник / ред. С. І. Болтівця. К.: Світогляд, 2006. 190 с.
2. Москалець В. П. Зоопсихологія та порівняльна психологія: підручник. 2-ге, перероб., допов. Київ : Ліра-К, 2020. 223 с.
3. Хрестоматія по зоопсихології и сравнительной психологии: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Психология» / ред. Н. Н. Мешкова. 4-е изд. М.: УМК «Психология», 2005. 376 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ ЗАЧАТКИ МИСЛЕННЯ У ТВАРИН

Завдання здобувачам:

1. Дайте розгорнуті відповіді на питання: А) Що таке орудійна діяльність і які механізми можуть лежати в її основі у тварин різних видів? Б) Які сторони розумової діяльності виявляють тести, запропоновані Л. В. Крушинським?

2. Як затверджують провідні психологи, критеріями наявності у тварин зачатків мислення можуть бути наступні ознаки:

- А) _____ (О. Р. Лурія)
 Б) _____ (С. Л. Рубінштейн)

В) _____ (А. В. Брушлинський)

Г) _____ (О. М. Леонтьєв)

3. Як указував Л.В.Крушинський, для рішення елементарних логічних завдань твариною необхідне володіння деякими емпіричними законами, визначите їх.

4. Опираючись на нижче представлений список літератури, підготувати повідомлення на наступні теми: «Вивчення здатності тварин до оперування емпіричною розмірністю фігур», «Інтелектуальна поведінка птахів», «Вивчення здатності тварин до символізації», «Здатність тварин до лічення і його вивчення».

Література:

1. Гічан І. С. Порівняльна психологія. Зоопсихологія: Конспект лекцій / Національний авіаційний ун-т. Кафедра психології та педагогіки професійної освіти. К.: НАУ, 2003. 73 с.
2. Ладыгина-Котс Н. Н. Элементарное мышление животных. *Вопросы психологии*. 1955. № 3.
3. Сердюк Л. З. Порівняльна психологія. К.: Университет «Украина», 2014. 176 с.
4. Хрестоматія по зоопсихології і сравнительной психології: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Психология» / ред. Н. Н. Мешкова. 4-е изд. М.: УМК «Психология», 2005. 376 с.
5. Яцина О. Ф. Зоопсихологія: Навчально-методичний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. 144 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ

АЛЬТРУЇЗМ

Завдання здобувачам:

1. Трактування терміну «альтруїстична поведінка».
2. Особливості альтруїстичної поведінки у тварин.
3. Феномен альтруїстичної поведінки людини з різних теоретичних платформ (біхевіоризм, психоаналіз, представники інтелектуального напрямку).

Література:

1. Поведінка і психіка тварин: Навч. посіб. / ред. Г. М. Чайченко. К.: Київський університет, 2000. 200 с.
2. Филиппова Г. Г. Зоопсихология и сравнительная психология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 544 с.
3. Хрестоматія по зоопсихології і сравнительной психології: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Психология» / ред. Н. Н. Мешкова. 4-е изд. М.: УМК «Психология», 2005. 376 с.

Самостійна робота. Проблема виникнення відчуття.

Мета: ознайомити здобувачів з основними питаннями і особливостями виникнення відчуття.

Завдання здобувачам:

1. Подразливість.

2. Чутливість.

Література:

1. Гічан І. С. Порівняльна психологія. Зоопсихологія: Конспект лекцій / Національний авіаційний ун-т. Кафедра психології та педагогіки професійної освіти. К.: НАУ, 2003. 73 с.
2. Панчук Н. П. Порівняльна психологія: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2019. 206 с.
3. Сердюк Л. З. Порівняльна психологія. К.: Університет «Україна», 2014. 176 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСІЇ

Завдання здобувачам:

1. Функції агресії.
2. Спонтанність агресії.
3. Поведінкові аналогії моралі.
4. Анонімна зграя.

Література:

1. Крюкова М. А. Порівняльна психологія (зоопсихологія) (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології). Одеса: Фенікс, 2021. 31 с.
2. Москалець В. П. Зоопсихологія та порівняльна психологія: підручник. 2-ге, перероб., допов. Київ : Ліра-К, 2020. 223 с.
3. Хрестоматія по зоопсихології и сравнительной психологии: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Психология» / ред. Н. Н. Мешкова. 4-е изд. М.: УМК «Психология», 2005. 376 с.

Змістовний модуль 4. Біологічні передумови антропогенезу

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ БІОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ АНТРОПОГЕНЕЗУ. БІОЛОГІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ПОВЕДІНКА ТВАРИН

Завдання здобувачам:

1. Перегляд та обговорення документального фільму «Еволюція людини».
2. Антропогенез та його рушійні сили.
3. Роль біологічних і соціальних факторів в історичному розвитку людини.
4. Еволюція відносини людини до тварин.
5. Культ тварин у релігіях. Уявлення про поведінку тварин у середні століття.
6. Уявлення про поведінку тварин в XVII – XVIII ст.
7. Вивчення поведінки тварин в XI – на початку XX ст.
8. Роботи іноземних авторів.

9. Дослідження вітчизняних учених.
10. Біологічні форми поведінки: пошук їжі, оборонна поведінка, комфортна поведінка.
11. Структура співтовариства і механізми її підтримки.
12. Співтовариство тварин.
13. Структура популяцій і внутрішньопопуляційні стосунки.
14. Тактильна чутливість.

Література:

1. Крюкова М. А. Порівняльна психологія (зоопсихологія) (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології). Одеса: Фенікс, 2021. 31 с.
2. Москалець В. П. Зоопсихологія та порівняльна психологія: підручник. 2-ге, перероб., допов. Київ : Ліра-К, 2020. 223 с.
3. Хрестоматия по зоопсихологии и сравнительной психологии: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Психология» / ред. Н. Н. Мешкова. 4-е изд. М.: УМК «Психология», 2005. 376 с.

Самостійна робота. Порівняльний аналіз явища «любов» у тварин та людей.

Мета: визначити порівняльний аналіз явища «любов» у тварин та людей.

Завдання здобувачам:

1. Специфіка прояву любові у тварин і людей.

Література:

1. Крюкова М. А. Порівняльна психологія (зоопсихологія) (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології). Одеса: Фенікс, 2021. 31 с.
2. Хрестоматия по зоопсихологии и сравнительной психологии: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Психология» / ред. Н. Н. Мешкова. 4-е изд. М.: УМК «Психология», 2005. 376 с.

Самостійна робота. Порівняльне вивчення психіки людини і тварин. Походження свідомості.

Мета: визначити порівняльне вивчення психіки людини і тварин, а також особливості походження свідомості.

Завдання здобувачам:

1. Історія й основні напрямки порівняльних досліджень психіки долюдського і людського рівнів розвитку.
2. Порівняльне вивчення окремих психічних процесів на різних рівнях еволюційного розвитку.
3. Основні погляди на психологічну сутність антропогенезу.
4. Експериментальні докази наявності у вищих антропоїдів передумов, необхідних для розвитку свідомості в антропогенезі.

5. Передумови появи нового засобу засвоєння досвіду у вищих антропоїдів.

Література:

1. Крюкова М. А. Порівняльна психологія (зоопсихологія) (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології). Одеса: Фенікс, 2021. 31 с.
2. Хрестоматія по зоопсихології и сравнительной психологии: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Психология» / ред. Н. Н. Мешкова. 4-е изд. М.: УМК «Психология», 2005. 376 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ СУТНІСТЬ НАВЧАННЯ ЛЮДЕЙ І ТВАРИН

Завдання здобувачам:

1. Конкретизувати зміст поняття «навчання з підкріпленням».
2. Особливості підкріплення та винагороди. Позитивне та негативне підкріплення. Умови підкріплення. Роль позитивного підкріплення у житті. Використовування підкріплення, щоб позбутися від небажаної поведінки. Специфіка підкріплення в різноманітних сферах життя людини й у світі тварин.
3. Процес виробітки.

Література:

1. Крюкова М. А. Порівняльна психологія (зоопсихологія) (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології). Одеса: Фенікс, 2021. 31 с.
3. Панчук Н. П. Порівняльна психологія: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2019. 206 с.
2. Хрестоматія по зоопсихології и сравнительной психологии: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Психология» / ред. Н. Н. Мешкова. 4-е изд. М.: УМК «Психология», 2005. 376 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ ЗАБАВИ ТВАРИН ТА ЗАБАВИ ДІТЕЙ (ПОРІВНЯЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ)

Завдання здобувачам:

1. Визначити самотні (індивідуальні) ігри.
2. Спільні забави.

Література:

1. Сердюк Л. З. Порівняльна психологія. К.: Университет «Украина», 2014. 176 с.
3. Хрестоматія по зоопсихології и сравнительной психологии: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Психология» / ред. Н. Н. Мешкова. 4-е изд. М.: УМК «Психология», 2005. 376 с.
2. Яцина О. Ф. Зоопсихологія: Навчально-методичний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. 144 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ ОСОБЛИВОСТІ ІГРОВОЇ ПОВЕДІНКИ

Завдання здобувачам:

1. Характеристика двох концепцій ігор тварин, запропонованих Г. Спенсером і Н. Гроосом.
2. Суть функціонального значення гри.
3. Роль маніпулятивної гри у тварин.
4. Біологічна обумовленість маніпулятивних ігор.
5. Ювенільне маніпулювання й доросла поведінка.
6. Характеристика спільної гри у тварин.
7. Ігрова сигналізація у тварин.
8. Значення спільних ігор для дорослої поведінки.
9. Пізнавальна функція ігрової активності тварин.
10. Вищі форми ігрової дослідницької діяльності тварин.

Література:

1. Гічан І. С. Порівняльна психологія. Зоопсихологія: Конспект лекцій / Національний авіаційний ун-т. Кафедра психології та педагогіки професійної освіти. К.: НАУ, 2003. 73 с.
2. Поведінка і психіка тварин: Навч. посіб. / ред. Г. М. Чайченко. К.: Київський університет, 2000. 200 с.
3. Хрестоматія по зоопсихології и сравнительной психологии: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Психология» / ред. Н. Н. Мешкова. 4-е изд. М.: УМК «Психология», 2005. 376 с.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ ФАКТОРИ І ЗАКОНИ ЕВОЛЮЦІЇ МАТЕРИНСТВА У ТВАРИН І ЛЮДИНИ

Завдання здобувачам:

1. Особливості материнства у тварин і людей.

Література:

1. Москалець В. П. Зоопсихологія та порівняльна психологія: підручник. 2-ге, перероб., допов. Київ : Ліра-К, 2020. 223 с.
2. Панчук Н. П. Порівняльна психологія: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2019. 206 с.
3. Хрестоматія по зоопсихології и сравнительной психологии: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Психология» / ред. Н. Н. Мешкова. 4-е изд. М.: УМК «Психология», 2005. 376 с.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ (ІНДЗ)

ТЕМИ ЕСЕ

1. Навчання та пам'ять тварин у ситуаціях, наближених до природних.
2. Генетичні дослідження здібностей до навчання.
3. Проблема зародження суспільних стосунків та членороздільної мови.
4. Проблема виникнення трудової діяльності.
5. Проблема інтелекту тварин.
6. Взаємозв'язки праці, пізнання та спілкування в індивідуальному розвитку людини.
7. Навчання страху.
8. Використання знарядь як селективний фактор у людській еволюції.
9. Основні напрямки вивчення елементів мислення у тварин.
10. Загальна характеристика тестів, застосованих для вивчення мислення тварин.
11. Навчання мов-посередників інших тварин.
12. Вплив стресу на організм.
13. Характеристика неасоціативного навчання.
14. Класифікація форм індивідуально-приспосувальної діяльності.
15. Проблема психології свідомості.
16. Основні характеристики свідомості.
17. Здібність до самовпізнання у людиноподібних мавп.
18. Інстинктивна поведінка як основа життєдіяльності тварин.
19. Сучасне тлумачення проблеми інстинкту та навичок.
20. О. М. Леонт'єв та його теорія філогенезу психіки.
21. Психіка та свідомість як функції мозку.
22. Розвиток чутливості.
23. В. О. Вагнер – вітчизняний засновник порівняльної психології.
24. Психіка тварин як важлива передумова виникнення людини у дослідженнях Н. М. Ладигіної-Котс.
25. Зоопсихологія та порівняльна психологія в минулому і сьогодні.
26. Розвиток зоопсихології як науки.
27. Области використання зоопсихологічних знань.
28. Теорії виникнення життя на Землі.
29. Виникнення та розвиток психіки у філогенезі.
30. Розвиток поведінки та психіки тварин.
31. Загальна характеристика психіки тварин.
32. Розвиток вищих психічних функцій у людини.
33. Формування вищих форм поведінки.
34. Використання підкріплення з метою позбавлення небажаної поведінки.
35. Підкріплення в житті людини.

36. Категорії наочності тварин.
37. Історичне формування графічної фіксації мови людини.
38. Спілкування приматів.
39. Невербальна комунікація людини.
40. Первісне мислення.
41. Історичний розвиток свідомості людини.
42. Знаряддя тварин і знаряддя праці людини.
43. Генеза та еволюція статевого інстинкту у тварин і людини.
44. Пошук представників протилежної статі.
45. Психологічна і біологічна роль музики і танців.
46. Материнство і піклування про потомство.
47. Ігри тварин та ігри дітей.
48. Розвиток потреб тварин і потреб людини.
49. Дресирування циркових тварин.
50. Рішення проблем тваринами.
51. Дослідження інтелекту людиноподібних мавп.
52. Агресивна поведінка тварин.
53. Проблема інстинкту та навчання в світі еволюційного навчання у:
  - А) Ж. Б. Ламарка;
  - Б) К. Ф. Рулье;
  - В) Ч. Дарвіна.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література:

4. Губко О. Т. Основи зоопсихології. Навчальний посібник / ред. С. І. Болтівця. К.: Світогляд, 2006. 190 с.
5. Крюкова М. А. Порівняльна психологія (зоопсихологія) (в допомогу до самостійної роботи для здобувачів вищої освіти ступеня бакалавра факультету психології, політології та соціології). Одеса: Фенікс, 2021. 31 с.
6. Москалець В. П. Зоопсихологія та порівняльна психологія: підручник. 2-ге, перероб., допов. Київ : Ліра-К, 2020. 223 с.
7. Панчук Н. П. Порівняльна психологія: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2019. 206 с.
8. Сердюк Л. З. Порівняльна психологія. К.: Університет «Україна», 2014. 176 с.
9. Яцина О. Ф. Зоопсихологія: Навчально-методичний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. 144 с.

Допоміжна література:

4. Вагнер В. А. Сравнительная психология. М.: Из-во «Ин-т практической психологии», Воронеж: НПО «МОДЕК», 1998. 192 с.
5. Гічан І. С. Порівняльна психологія. Зоопсихологія: Конспект лекцій / Національний авіаційний ун-т. Кафедра психології та педагогіки професійної освіти. К.: НАУ, 2003. 73 с.
6. Ладыгина-Котс Н. Н. Элементарное мышление животных. *Вопросы психологии*. 1955. № 3.
7. Поведінка і психіка тварин: Навч. посіб. / ред. Г. М. Чайченко. К.: Київський університет, 2000. 200 с.
8. Филиппова Г. Г. Зоопсихология и сравнительная психология: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 544 с.
9. Хейс Н. Принципы сравнительной психологии / пер. с англ. В. В. Гавоирова, Е. А. Кузина. М.: «Когнито-Центр», 2006. 304 с.
10. Хрестоматия по зоопсихологии и сравнительной психологии: Учеб. пособие для студ. вузов, обуч. по спец. «Психология» / ред. Н. Н. Мешкова. 4-е изд. М.: УМК «Психология», 2005. 376 с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті

- ✓ www.mon.gov.ua
- ✓ <http://www.zoolog-ua.info/>
- ✓ <http://ethology.ru/video/?id=63>

- бібліотека університету; журнали: «Психологічний часопис», Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія», «Наука і освіті» та ін. періодичні видання.

ДОДАТОК А

Орієнтовні тестові завдання

1. Основна категорія антропогенезу психіки:
  - А) мінімум людини;
  - Б) агнозія;
  - В) походження людини.

2. Назвіть період розвитку психіки, в процесі якого відбувалося олюднення первісної мавпи:
  - А) онтогенез;
  - Б) філогенез;
  - В) антропогенез.

3. Назвіть період розвитку психіки після антропогенезу:
  - А) суспільно-історичний;
  - Б) філогенез;
  - В) онтогенез.

11. Ким був введений термін «примати»:
  - А) К. Ліннеєм;
  - Б) Е. Геккелем;
  - В) Ж. Льобом.

12. «Мінімум людини» - поняття:
  - А) антропогенезу психіки;
  - Б) онтогенезу;
  - В) суспільно-історичного розвитку психіки.

13. Каузальний рефлекс чітко виражений у:
  - А) людини;
  - Б) вищих мавп;
  - В) нижчих мавп.

7. Лемури, лорі і галаго належать до:
  - А) антропоїдів;
  - Б) нижчих приматів;
  - В) приматів.

8. Антропоморфізм – це:
  - А) приписування специфічних властивостей людини кому-небудь, хто або що не є нею, - силам природи, рослинам, тваринам;

- Б) період розвитку психіки в процесі перетворення первісної мавпи;
- В) природжене інстинктивне реагування на стимул.

9. Назвіть закон, який стисло можна сформулювати так: онтогенез в основному повторює філогенез:

- А) несвідомий;
- Б) біогенетичний;
- В) процесуальний.

10. Основні функції психіки:

- А) відображення та регуляція поведінки і діяльності;
- Б) реакції організму на роздратування рецепторів;
- В) переживання та відношення об'єктивних феноменів.

11. Термін, запропонований В. Б. Бехтеревим, що є синонімом до умовного рефлексу:

- А) сполучний рефлекс;
- Б) каузальний рефлекс;
- В) безумовний рефлекс.

12. Термін – синонім до імпринтінгу:

- А) відображення;
- Б) інстинкт;
- В) поведінка.

13. Основна функція кори головного мозку:

- А) рефлекси головного мозку;
- Б) системна якість головного мозку;
- В) відображення діяльності.

14. Сукупність фізіологічних процесів ВНД, що протікають у корі головного мозку – це:

- А) кіркова нейродинаміка;
- Б) кора головного мозку;
- В) рефлекси головного мозку.

15. Свідомість властива:

- А) лише людині;
- Б) людям і тваринам;
- В) лише тварині.

16. За негативного розвитку психіки відбувається її:

- А) деградація і розпад;

- Б) поступове і стрибкоподібне ускладнення;
- В) зміна у вигляді простих переживань.

17. Який розділ порівняльної психології вивчає психологію стародавніх тварин і гомінід:

- А) антропогенез;
- Б) зоопсихологія;
- В) палеопсихологія.

18. Інтелектуальний характер носять дії:

- А) людиноподібних мавп;
- Б) лорі;
- В) галаго.

19. У перекладі з латинської мови «примат» означає:

- А) перший ранг;
- Б) антропоїд;
- В) лемур.

20. Хто із стародавніх філософів заперечував наявність душі у тварин:

- А) Платон;
- Б) Декарт;
- В) Аристотель.

21. Класичним представником телеологічного напрямку в порівняльній психології був:

- А) Лейбніц;
- Б) Бюффон;
- В) Ламарк.

22. Автоматизований спосіб виконання дій, сформований у процесі вправи – це:

- А) інстинкт;
- Б) навик;
- В) рефлекс.

23. Психіка властива:

- А) високоорганізованій хребтній тварині, яка має кору головного мозку;
- Б) лише людині;
- В) лише деяким тваринам.

24. Назвіть період розвитку психіки, в процесі якого відбувається розвиток психіки у вторинноротих тварин, які мають кору головного мозку, що ускладнюється:

- А) антропогенез;
- Б) філогенез;
- В) онтогенез.

25. Пренатальний розвиток психіки – це:

- А) перехід від фізіологічного віддзеркалення до психічного;
- Б) допологовий розвиток;
- В) динамічність психіки.

26. Ортотаксиси характеризують:

- А) потік повітря;
- Б) прискорення або уповільнення пересування;
- В) реакції на світло.

27. Клінотаксиси належать до:

- А) нижчих таксисів;
- Б) вищих таксисів;
- В) тропізмів.

28. У тварин з розвиненою нервовою системою і симетрично розташованими органами чуття можливий активний вибір напрямку пересування і його збереження, назва якого:

- А) топотаксиси;
- Б) гідротаксиси;
- В) ортотаксиси.

29. Тропізми властиві:

- А) рослинам;
- Б) тваринам;
- В) не вірні обидва варіанти.

30. Здібність до сприйняття змін подразника або розрізнення близьких подразників – це:

- А) абсолютна чутливість;
- Б) диференційна чутливість;
- В) не вірні обидва варіанти.

31. Форма генетично обумовленої поведінки:

- А) навик;
- Б) інтелектуальна поведінка;

В) інстинкт.

32. Безумовний рефлекс:

А) вроджене інстинктивне реагування на стимул;

Б) фізіологічна основа психічного відображення суттєвих зв'язків між предметами і явищами;

В) вимушений автоматичний рух.

33. Хто ввів у науковий обіг термін «умовний рефлекс»:

А) Ж. Льюб;

Б) І. М. Сеченов;

В) І. П. Павлов.

34. Який розділ порівняльної психології вивчає психологію тварин різних видів:

А) антропогенез;

Б) зоопсихологія;

В) палеопсихологія.

35. Назвіть період розвитку психіки, в процесі якого відбувався розвиток психіки індивіда, починаючи з пренатального до смерті від старості:

А) онтогенез;

Б) філогенез;

В) антропогенез.

36. Основний принцип психології:

А) поступове і стрибкоподібне ускладнення психіки;

Б) формування психіки під впливом середовища і виховання;

В) психічне відображення суттєвих зв'язків між предметами і явищами.

37. Який розділ порівняльної психології вивчає походження людських психічних форм відображення, праці і суспільства:

А) антропогенез;

Б) зоопсихологія;

В) палеопсихологія.

38. Гомініди – це:

А) всі види «родовідного древа»;

Б) нижчі примати;

В) не вірні обидва варіанти.

39. Синонім онтогенезу психіки властивий для людини:

А) філогенез психіки;

- Б) розвиток психіки;
- В) походження.

40. Порівняльна психологія – наука:

- А) про психічні здібності у філогенезі;
- Б) про психіку людини і процес її утворення;
- В) про закономірності, походження і розвиток психіки тварин і людини, про спільне та відмінне в їх психічній діяльності.

41. Засновник наукового напрямку в порівняльній психології був:

- А) Лейбніц;
- Б) Аристотель;
- В) Кондільяк.

42. Несвідоме – характеристика психологічних властивостей, процесів і станів людини, що знаходяться зовні сфери його свідомості, але надаючи такий же вплив і на його:

- А) дії;
- Б) поведінку;
- В) інтелект.

43. Змістовне в психіці закріплюється в особистості за допомогою:

- А) мислення;
- Б) уваги;
- В) пам'яті.

44. Здатність живих організмів реагувати на зовнішні дії певним комплексом функціональних і структурних змін – це:

- А) рефлекс;
- Б) подразнення;
- В) тропізм.

45. Найбільше значення для розвитку психіки мають умовні рефлекси на основі каузального і ... рефлексів:

- А) безумовного;
- Б) орієнтовного;
- В) сполучного.

46. Скільки періодів розвитку психіки:

- А) 5;
- Б) 3;
- В) 4.

47. Свідомість властива:

- А) лише людині;
- Б) людям і тваринам;
- В) лише тварині.

48. Малі, великі мавпи і люди належать до:

- А) антропоїдів;
- Б) нижчих приматів;
- В) приматів.

49. Хто ввів на початку 40-х рр. XX в. термін «імпринтинг»:

- А) К. Лоренц;
- Б) І. П. Павлов;
- В) І. М. Сеченов.

50. Основна категорія антропогенезу психіки:

- А) роль праці;
- Б) мінімум людини;
- В) перетворення мавпи.

51. На якому етапі розвитку психіка і свідомість в людини досягають досконалості:

- А) соціальної поведінки;
- Б) самосвідомості;
- В) свідомості.

52. Явище інсайту – це:

- А) раптове знаходження рішення;
- Б) вид розвитку психіки;
- В) форма психічного відображення об'єктивної дійсності.

53. Система комунікації спільна для тварин і людини:

- А) друга сигнальна система;
- Б) перша сигнальна система;
- В) не вірні обидва варіанти.

54. Феромони – це:

- А) фізичні сигнали;
- Б) хімічні сигнали;
- В) тип поведінки.

55. Людина може говорити завдяки:

- А) носоглотці;

- Б) глотці;
- В) глибокій гортані.

56. На якому етапі розвитку в людини з'являється здатність займатися творчістю:

- А) соціальної поведінки;
- Б) самосвідомість;
- В) свідомості.

57. На якому етапі розвитку в людини з'являється здатність пізнавати себе шляхом пізнання інших:

- А) соціальної поведінки;
- Б) самосвідомості;
- В) свідомості.

58. На якому етапі розвитку у тварин з'являється складна нервова система:

- А) перцептивних процесів;
- Б) сенсорних процесів;
- В) інтелектуальних дій.

59. На якому етапі розвитку у тварин відбувається вдосконалення їх рухового апарату:

- А) перцептивних процесів;
- Б) сенсорних процесів;
- В) інтелектуальних дій.

60. На якому етапі розвитку у тварин виникають емоції:

- А) перцептивних процесів;
- Б) сенсорних процесів;
- В) інтелектуальних дій.

61. На якому етапі розвитку у тварин з'являється наочно-образне відображення дійсності:

- А) перцептивних процесів;
- Б) сенсорних процесів;
- В) інтелектуальних дій.

62. На якому етапі розвитку в людини з'являється здібність до мислення:

- А) фізичного і психічного розвитку;
- Б) самосвідомості;
- В) свідомості.

63. На якому етапі розвитку у людини виникає потреба до спілкування з іншими людьми:

- А) фізичного і психічного розвитку;
- Б) самосвідомості;
- В) свідомості.

64. Гідробіонти – це:

- А) птахи;
- Б) тварини, які живуть у водному середовищі;
- В) черв'яки.

65. Чи володіють вищі інфузорії елементарною чутливістю:

- А) так;
- Б) ні;
- В) лише деякі.

66. Ганглії – це:

- А) органи чутливості;
- Б) нервові вузли;
- В) клітини.

67. Спочатку нервова система мала вигляд:

- А) простої мережі, волокна якої йдуть в різних напрямках, сполучають закладені на поверхні чутливі клітини безпосередньо з сократильною тканиною тварини;
- Б) нервової мережі, що йде від чутливих кліток, пов'язаних з м'язовою тканиною за допомогою рухових нервових клітин;
- В) нейронів, що створюють центральні ганглії.

68. По мережній нервовій системі:

- А) волокна йдуть в різних напрямках, сполучають закладені на поверхні чутливі клітини безпосередньо з сократильною тканиною тварини;
- Б) виділяються нейрони, що створюють центральні ганглії;
- В) збудження передається дифузно, нервові волокна, що її створюють, володіють двобічною провідністю, гальмівні процеси відсутні.

69. Процес дресирування російський зоопсихолог М. О. Герд поділяє на:

- А) 4 стадії;
- Б) 3 стадії;
- В) 2 стадії.

70. Зоопсихолог, що детально розробив теорію дресирування:

- А) К. Е. Фабрі;

- Б) О. М. Леонт'єв;
- В) М. О. Герд.

71. Чим складніший навичка, тим:

- А) більше пізнавальне значення;
- Б) менше пізнавальне значення;
- В) швидше відбувається закріплення індивідуального досвіду.

72. У мавпячому стаді на основі наслідування відбувається формування:

- А) безумовних рефлексів;
- Б) навичок;
- В) умовних рефлексів.

73. На якій стадії розвитку психіки тварин розвиваються органи чутливості і органи зовнішньої діяльності тварин:

- А) стадії перцептивної психіки;
- Б) елементарної сенсорної психіки;
- В) стадії інтелекту.

74. Нервова система – це:

- А) чутливі клітини;
- Б) орган подразнення;
- В) орган зв'язку і координації процесів.

75. Навичка – це

- А) стадія дресирування;
- Б) форма облігатного навчіння;
- В) форма факультативного навчіння.

76. Облігатне навчіння – це:

- А) індивідуальне пристосування до особливостей конкретних умов;
- Б) індивідуальний досвід, необхідний для виживання;
- В) не вірні обидва варіанти.

77. Яке навчіння є найгнучкішим і лабільним компонентом у поведінці тварин:

- А) облігатне;
- Б) факультативне;
- В) не вірні обидва варіанти.

78. Навичка – найважливіша форма:

- А) факультативного навчіння;
- Б) облігатного навчіння;

В) алеломіметичної поведінки.

79. За умови тренування навички:

- А) згасають;
- Б) руйнуються;
- В) удосконалюються.

80. Вироблення навичок за методом Скіннера отримало назву:

- А) оперантного зумовлення;
- Б) імітаційного навчіння;
- В) дресирування.

81. Який компонент визначає природу навички:

- А) індивідуальний;
- Б) пізнавальний;
- В) візуальний.

82. О. М. Леонт'єв вважав навиками лише:

- А) закріплені операції;
- Б) індивідуальні особливості;
- В) дослідницьку поведінку.

83. У мавпячому стаді на основі наслідування відбувається формування:

- А) безумовних рефлексів;
- Б) навичок;
- В) умовних рефлексів.

84. Зоопсихолог, що детально розробив теорію дресирування:

- А) К. Е. Фабрі;
- Б) О. М. Леонт'єв;
- В) М. О. Герд.

85. Ганглії – це:

- А) органи чутливості;
- Б) нервові вузли;
- В) клітини.

86. Хто запропонував термін «інсайт»:

- А) Н. Майер;
- Б) І. П. Павлов;
- В) В. Келер.

87. Діяльність тварин:

- А) керована пізнавальною потребою;
- Б) проникає у зв'язки і відношення речей;
- В) інстинктивно-біологічна.

88. Діяльність людини:

- А) керована пізнавальною потребою;
- Б) керується наочними враженнями;
- В) немає спільної діяльності.

89. На відміну від комунікативних систем тварин мова людини служить не лише засобом передачі інформації, але і:

- А) апаратом її переробки;
- Б) вибудовує нові комбінації;
- В) здатністю до знакового мислення.

90. Мовні здібності:

- А) є вродженими;
- Б) не є вродженими;
- В) не вірні обидва варіанти.

91. Мова необхідна для забезпечення вищої когнітивної функції людини:

- А) абстрактно-логічна;
- Б) образна;
- В) логічна.

92. Під'язиковий нерв – це:

- А) черепно-мозковий нерв;
- Б) кістковий канал;
- В) відділ спинного мозку.

93. Великі розміри під'язикового нерва у людини важливі:

- А) для видання звуків;
- Б) для здійснення правильного контролю дихальних рухів, необхідних для мови;
- В) для точності рухів мовлення, необхідної при членороздільній мові.

94. Основним компонентом наuczіння є:

- А) навик;
- Б) поведінка;
- В) дресирування.

- 95.Невидотиповому імітаційному маніпулюванню відповідає:
А) формування умовних рефлексів;
Б) освоєння пташенятами типових звуків шляхом наслідування співу дорослих осіб;
В) наслідування чужих звуків і пісень у птахів.
- 96.До облігатного імітаційного навчіння належить:
А) освоєння пташенятами типових звуків шляхом наслідування співу дорослих осіб;
Б) наслідування чужих звуків і пісень у птахів;
В) формування умовних рефлексів.
- 97.Наслідування – це:
А) імітаційне навчіння;
Б) факультативне навчіння;
В) облігатне навчіння.
- 98.Чим складніший навик, тим:
А) більше його пізнавальне значення;
Б) менше його пізнавальне значення;
В) швидше відбувається закріплення індивідуального досвіду.
- 99.Гідробіонти – це:
А) птахи;
Б) тварини, які живуть у водному середовищі;
В) черв'яки.
- 100.Яке навчіння є найгнучкішим і найлабільнішим компонентом у поведінці тварин:
А) облігатне;
Б) факультативне;
В) не вірні обидва варіанти.